

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ МИКОЛА ХАНЕНКО В РОДИННОМУ КОЛІ

(на матеріалах епістолярної спадщини 40–60-х років XVIII ст.).

Один із найвідоміших діячів Гетьманщини, генеральний хорунжий М. Ханенко залишив по собі чималу епістолярну спадщину, з якої постає образ як високоосвіченого представника козацької старшини, послідовного прихильника і захисника гетьманського правління, авторитетного діяча в тогочасному суспільстві, так і відданого родині чоловіка, батька, який прагнув бачити своїх дітей не лише освіченими та успішними, а й вихованими в дотриманні християнських моральних норм, в повазі до батьків, патріотами своєї вітчизни. Він був опорою для всієї родини Ханенків, які шукали у нього поради, підтримки у розв'язанні складних життєвих ситуацій. Микола турбувався, наприклад, про свого небожа Михайла як рідного сина, захищав своїх родичів у справах, що стосувалися поділу маєтностей чи визнання за ними права власності. Й тут спрацьовував не лише принцип його можливостей завдяки посадам, які він обіймав у гетьманському уряді, а й моральних чеснот – «правдолюбства», як писала в листі до нього дружина двоюрідного брата Андрія Ханенка.

М. Ханенко походив із козацької родини, яка отримала шляхетство. Його дід був рідним братом гетьмана Правобережної України М. Ханенка. Після зречення гетьманства родина переселилася на Лівобережну Україну. Батько Михайла був лубенським наказним полковником, загинув під час Дніпровського походу 1695 р. М. Ханенко одержав добру освіту, навчався в Києво-Могилянській академії. Вступив на військову службу, імовірно, завдяки своїй освіченості обійняв посаду старшого канцеляриста у Генеральній військовій канцелярії при гетьмані І. Скоропадському. Після смерті І. Скоропадського підтримував наказного гетьмана П. Полуботка, який домагався обрання нового гетьмана. З цією метою в 1723 р. очолив депутацію від Лівобережної України до Петра І. Депутацію було ув'язнено, М. Ханенко перебував у тюрмі до смерті Петра І, але навіть після звільнення ще деякий час не міг повернутися в Україну.

Незважаючи на тортури, які зазнав в ув'язненні, М. Ханенко залишився послідовним прихильником автономії Лівобережної України. Повернувшись

Генеральний хорунжий Микола Ханенко

в Україну, він обійняв посаду стародубського полкового судді, був наказним стародубським полковником, став генеральним бунчужним, з 1741 р. – генеральний хорунжий. Він сприяв діяльності Кодифікаційної комісії, яка уклала звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». М. Ханенко був чи не першим серед козацької старшини, яка прагнула відновити гетьманство. В 1745 р. він у складі козацької депутації прибув до Петербурга. Ця депутація, використовуючи вплив О. Розумовського при дворі імператриці Єлизавети, готувала ґрунт для прийняття рішення про обрання гетьмана. Лише в 1748 р., коли вже імператриця Єлизавета видала указ про відновлення гетьманства (1747 р.), М. Ханенко повернувся додому. Протягом багатьох років він вів щоденник, де записував події громадського та приватного життя, фіксував зібрання представників генеральної старшини, свої зустрічі з козацькою старшиною, впливовими російськими сановниками, родичами, друзями. Його щоденник містить інформацію про господарські справи, урожаї, ціни, побутове життя. Як видно із записів щоденника, М. Ханенко вів також велике листування, як ділового, так і приватного характеру. Епістолярна спадщина М. Ханенка зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі ЦДІАУК). – Ф. 983. – Оп. 1.) – це листи до сина Василя в Кіль, де той навчався в університеті, а також листи від сина, листування з дружиною, листи до сина Івана, листування з приводу виховання та навчання небожа Михайла та його служби в Генеральній канцелярії, з родичами, Я. Марковичем та ін. Частина її публікувалася. Порівняно із записами в щоденнику, листи написані більш емоційно. В них простежуються й твердість характеру, й глибокі емоційні переживання за дітей, особливо сина Василя, який своєю поведінкою завдавав чимало прикростей батькові, й наміри залагодити різні майнові суперечки на підставі побутуючих правових норм, усовістити родичів, поведінка яких виходила за межі християнських добродійностей, що були для М. Ханенка нормою співжиття.

М. Ханенко був одружений з Уляною Петрівною Корецькою та мав велику родину – трьох синів: Петра (помер у дитинстві), Василя, Івана, та дочок Ганну, Анастасію, Марфу, Єфросинію, Євдокію. Дочкам була уготована непогана домашня освіта, це видно з листа його дочки Насті до свого чоловіка Петра Савича (1753 р.), написаного, судячи із звернення «Петрусенку, серце», власноруч. На синів, як на спадкоємців і продовжувачів роду, покладалася велика надія. М. Ханенко, як загалом козацька старшина середини XVIII ст., прагнув дати дітям добру освіту, що могло б забезпечити їм кар'єру як на службі в Гетьманщині, так і в столицях імперії. Козацька старшина відправляла синів на навчання в Києво-Могилянську академію, багато з них завершували освіту в європейських університетах. Освіта мала традиційно поєднуватися

з вихованням на засадах християнських добродійностей, дотримання церковних обрядів, поваги до батьків.

Перебуваючи з козацькою депутацією у Петербурзі, М. Ханенко свого сина Василя в 1746 р. відправив разом зі служителем Григорієм Дмитрієвим до м. Кіля для навчання в тамтешньому університеті, достатньо забезпечивши його й покладаючи надію, що він успішно вчитиметься. Цей університет він вибрав не випадково, як писав в одному з листів до сина. Там була російська православна церква, настоятелями якої, як і причетниками, були вихідці з Лівобережної України, на той час – Йов Чарнуцький, вихованець Києво-Могилянської академії, земляк Григорія Сковороди, пізніше ігумен Троїце-Сергієвої лаври під Москвою. Батько віддав під опіку Йова свого сина, сподіваючися, щоб він «при наукахъ и церковной молитвы и сообщения Святыхъ Таинъ не лишался, и совѣту отца Юва и наставленія его яко своего духовнаго, какъ бы моего отческаго, во всемъ слухаль»¹. У нього знаходилися і гроші, які М. Ханенко передавав сину.

Як себе поводити серед чужих людей, які науки вивчати, виклав він у настанові «Сину моему Василию Ханенку увѣщаніе» (1746 р.). Відправляючи своїх дітей на навчання за кордон, без сумніву, всі батьки напучували їх, як себе поводити в чужій країні, де, як писав М. Ханенко, кожна людина на видноті. У цій настанові відбиті ідеали козацької старшинської еліти, яка майбутнє своїх дітей пов'язувала з освітою та належним вихованням в традиційних для українців добродійностях, що мало б забезпечити успішну кар'єру. Батько наказував сину читати Святе письмо, особливо Євангеліє та Апостольські діяння, відвідувати церковні служби, дотримуватися постів, сповідатися та причащатися. М. Ханенко склав досить широку програму, яку мусив виконати син: це вивчення латинської і французької мов, а якщо матиме час, то й інших. Він рекомендував оволодіти ними так, щоб син міг вільно розмовляти і писати, а також читати і перекладати відомих авторів, які писали цими мовами. Далі перелічувалися всі інші науки, які необхідно вивчати: історія, поетика, риторика, логіка, фізика і метафізика, арифметика, астрономія, геометрія і тригонометрія, геодезія, архітектура, географія, етика, економіка, політика, юриспруденція та ін. А ще бажав, щоб син вивчав мистецтво – живопис, музику і досяг таких успіхів, що коли повернеться в «отечество наше, показаль еси въ самой вещи, яко не всеу въ чужыхъ краяхъ было твое обращеніе, и въ науках не напрасно потеряно твое время»². Йов Чарнуцький, коли прочитав пам'ятку, то схвально відгукнувся в листі до

¹ Черниговские губернские ведомости. – Часть неофициальная. – 1852. – № 36. – С. 374.

² Там само. – 1852. – № 34. – С. 351.

Генеральний хорунжий Микола Ханенко

М. Ханенка, особливо відзначав наказ батька дотримуватися догматів та обрядів православної церкви.

Відправляючи сина в Кіль, М. Ханенко заручився підтримкою спадкоємця престолу Петра Федоровича, взяв для нього рекомендаційні листи від принца Гольштінського-Готарського Августа раднику Вестфалену, «чтобъ в городѣ Килѣ въ тамошней академіи синь мой учился и столь государевъ имѣль»¹. Збираючи сина в дорогу, М. Ханенко купив необхідні речі, «сундук на платье», влаштував його на судно до капітана А.І. Полянського, яке мало відправитися в Кіль із Кронштадта, домовився з іноземним купцем Стефансоном передавати через нього сину гроші. Подорож Василя розпочалася в липні 1746 р. з пригод, через шторм. Судно, яке вийшло в море й пройшло 150 верств, змушене було повернутися в Кронштадт. У листах до батька він порівнював свої митарства з пригодами Телемака, героя популярної повісті (М. Ханенко записав у своєму щоденнику, що в лютому 1746 р. купив «книжку Телемак», за яку заплатив 1 руб. 85 коп.² Її читав син та, імовірно, взяв із собою в поїздку).

Василь разом із служителем Григорієм Дмитрієвим прибув до Кіля у вересні 1746 р. Він відвідав радника Вестфалена, вручив йому листи, і той «в конвикторію определить приказаль», але сам він, як писав Василь батьку, не радив залишатися там, «ибо оное толко для нищихъ и бѣднихъ установлено»³, навіть студенти не бажають там зупинятися. Тому Василь мав намір зняти житло. Він докладно писав, скільки коштує життя в місті – плата за квартиру, їжу, прання білизни тощо. Так, річна плата за квартиру становила «12 ефимков», значно дешевше, як у Петербурзі, зазначав Василь Ханенко. В його листах до батька є і звіт про науки, які розпочав вивчати в університеті – чотири частини математики: арифметику, геометрію, архітектуру, астрономію, латинську, французьку мови. Далі до його програми входила юриспруденція, логіка, філософія. Він писав, що за наказом батька має намір зняти квартиру разом з І. Полетикою, з тим, щоб він допомагав йому вчити латину. За це І. Полетика мав платити лише одну третину вартості помешкання. Однак це викликало у Василя внутрішній спротив, він повідомляв батькові, що Полетика не допоможе йому у вивченні латинської мови, а в «обхожденіи от своего брата (Григорія) такъ разнится и такъ несносень, что я неудолеваю, какъ бы мнѣ впредь с нимъ поступать»⁴. Й далі в листах до батька він неодноразово писав, що не може ужитися з Полетикою: «... мнѣ з паномъ Политикою купно жить весьма невозможно, для того толко будетъ безпрестанное от его обычаев

¹ Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. 1727–1753. – К., 1884. – С. 274.

² Там само. – С. 266.

³ Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 37. – С. 390.

⁴ Там же.

замишательство какъ в наукахъ, такъ и во всемъ»¹. В іншому листі (16 січня 1747 р.) писав, що від нього він не бачить нічого іншого, як «междуусобной вражды, крайней конфузїи и всегдашнего препятствия въ наукахъ»². Судячи з листів І. Полетики до брата Григорія, характер у нього був досить складний і неуживчивий, але у навчанні він, без сумніву, досяг великих успіхів. У Росію І. Полетика повернувся з дипломом доктора медицини, який одержав в університеті міста Кіля, там деякий час і викладав. Василь відмовився знімати квартиру разом з І. Полетикою, батько розцінював це, як прагнення одержати свободу для «марнотратства и мотовства, да и от наук отлученій». Василю не подобалося також, що гроші, які батько передавав у Кіль, знаходилися в отця Йова, й той видавав їх йому під розписку. У листі до батька (6 червня 1747 р.) він писав, що «вы отцу Юву не токмо полную духовную власть, но навіть понеже et Potestetom Castigandi (і право напоумлення), что мнѣ здесь странствующему нѣ малая проституція будучи уже единожди под властію Голштинского Цимбрского Геликона»³.

«Здішняя свобода», як писав пізніше інший настоятель православної церкви в Кілі, також вихованець Києво-Могилянської академії ієромонах Венедикт, імовірно, полонила молодого Ханенка. Він не дослухався батьківських порад, піддався багатьом спокусам вільного студентського життя, про що М. Ханенку повідомляв Йов Чарнуцький (його просив М. Ханенко писати «о сыну моемъ, о его наукахъ, о поступкахъ, о квартирѣ и о денгах»⁴), а також І. Полетика, який писав до свого брата Григорія в Петербург. М. Ханенко листувався також з приводу Василя з Олексієм Кириловичем Долинським, який на той час перебував у Кілі. Уже в листопаді 1746 р. в листі до сина М. Ханенко повідомляв, що за чутками, які дійшли до нього, він водився в компанії «з непотребными людьми и неприличными лицами ... А люди тамошніе полетическіе тебе новичка пріѣзжаго во всѣхъ твоихъ поступкахъ примѣчаютъ, какъ тамъ себѣ показуешь и чрезъ такія свои обхожденія попаль еси уже тамъ всѣмъ почти на предъосудительные языки»⁵.

Ханенко нагадує сину, для чого його було послано в чужі краї – «чтобъ ты тамъ всякихъ честнихъ наукъ изучився и наставився, яко между полетическими народы во всякихъ же изряднихъ нравахъ и обхожденіяхъ возвратился къ намъ отмѣнный нежели былъ и насъ бы своимъ добронравіемъ и обученіемъ удовольствовалъ»⁶. Батько погрожував, що коли син не візьметься за науку, не

¹ Там же. – С. 392

² Там же.

³ Там же. – 1852. – № 38. – С. 404.

⁴ Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. – С. 311.

⁵ Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 36. – С. 372.

⁶ Там же. – С. 373.

буде в усьому слухатися отця Йова, то він перестане переказувати гроші й взагалі позбавить його батьківського благословення. М. Ханенко вимагав від сина звіту про витрачені гроші і правдивого опису свого життя. Син писав батькові (24 серпня 1747 р.), що всі ті чутки поширюють про нього отець Йов і І. Полетика: «Сіє двѣх персони истинно м. г. б. суть мнѣ в моей жизни такое фатальное Subjektum», вони спопеляють його серце і душу, і можуть призвести навіть до загибелі, «ежели бѣ мене от сего страхъ божій, вась моего м.г.б. горячая любовь ко мни и сладчайшія плоды мною здесь начатихъ наукъ не отвращали»¹. Але чому тоді, відповідав батько, про інших, які навчаються з тобою, не поширюють таких чуток.

М. Ханенко був впевнений, що без причини ніхто не буде судити його сина: «и ктобъ такой былъ безсовѣстный, чтобъ напрасно о добромъ и невинномъ противное что произносиль»². Він ставив за приклад І. Полетику, який прибув до Кіля «с весьма скудным денежным запасцем», як зазначав М. Ханенко. Про Полетику добрі відгуки дали професори університету, копії яких він надіслав своєму брату Григорію у Петербург. Не маючи певний час грошей від батьків, він був «прищеплений в службу церковную ради жалованья», став причетником, яким платили 100 руб. на рік. Ця невелика сума забезпечувала мінімум засобів до існування. Та Василь, як писав у своїх листах батько, не дослухався його порад та настанов, не заглядав у дане йому перед від'їздом «увещание». Батька обурило й те, що син, як йому повідомляли, на запитання, що він йому пише, зі сміхом відповідав: «пишетъ де ни то ни се». І хоча Василь й почав по приїзді до Кіля вивчати науки, але невдовзі, як зрозумів батько, «себѣ своей волѣ учинилъ плѣнникомъ да прибравши къ себѣ жѣ такихъ же знать легкомысленныхъ, якъ и самъ, компанѣйствовъ, учаль не наукъ труда прилѣжнаго»³, а став ходити з тою компанією по домах «виртегаузних», в карти і більярд грати, випивати. Витратив усі гроші, які були в отця Йова, до тогож «и людемъ завиноватился до пятидесяти талерей, заложилъ сукни, книжки и серебряную табакерку, якую и откуда ты взялъ мнѣ невѣдомо»⁴ навіть, як писав батько, «не съ свѣжимъ умомъ на шпаги битись вырываешься»⁵. Про це йому стало відомо з листа І. Полетики, до якого була «приложена цедула и о дуеллѣ»⁶.

Василь відписував батьку, що він брав уроки фехтування, повідомляв, що «княжеская светлость» запрошував його бути при дворі на прийомах і балах,

¹ Там же. – 1852. – № 38. – С. 406.

² Там же. – 1852. – № 36. – С. 374.

³ Там же. – С. 375.

⁴ Там же.

⁵ Там же. – С. 373.

⁶ Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. – С. 321.

які відбуваються увечері в середу, суботу і неділю, а для цього йому був потрібен відповідний одяг. Просив надіслати йому гроші для книг, одягу, тонких сорочок. Батько, як це видно з його щоденника, писав сину «з многими увѣщаніями». Надіслав йому книгу «Зерцало юности», сподіваючись, що вона вплине на його поведінку. Батьку боляче було чути про непуцящего сина, який «предь тамошними политическими людьми якъ неякій гультяй съ проигрыша обнищавшій в одномъ нѣкоторомъ ветхомъ платѣ, обшарпанный и неубранный по пристойности, гдѣ случай позваль явиться, отказываль, тымъ же самымъ показался особливо въ академіи непотребнымъ бездельникомъ»¹. М. Ханенко повідомляв сину «в горести печального мого сердца», що вже не чекає «никаково доброго и полѣзнаго тѣбѣ жь самому къ житію дальшему плода, а мнѣ и твоей родительцѣ удовольствіи не надеяться»².

Одержавши письмові свідчення від професорів про успіхи сина, зокрема професора латини Захарія, про якого Василь батьку писав, що він «по большей части кофейные и виновные дома пилнует, нежели свое auditorium», и такъ Сісего съ своимъ краснорѣчіямъ на Килском Парнастѣ заснуль»³, батько з гіркотою у відповідь зазначив, що син «сам тижь упражнялся». Він нагадував йому, що той поїхав до Кіля з відома і дозволу великого князя і спадкоємця, герцога Гольштинського Петра Федоровича, і коли про його поведінку стане відомо імператриці, то ця печаль може укоротити батьку віку. Попереджав Василя, що той сам по закону буде «отслуживать кредиторам». Батько наказував писати до нього, принаймні, двічі на місяць, обов'язково писати до матері, хоча б раз на два місяці. Ставив у приклад І. Полетику, який писав своєму брату Григорію у Петербург, дітей М. Скоропадського, які навчалися у Вроцлаві й журился, що «одинъ ти такій лѣннивецъ до писанія удався». Тоді як Василь вважав фатальним, що його листи не доходять до батька, який в цей час у складі депутації від козацької старшини перебував у Петербурзі, домагаючися відновлення гетьманства. Василь адресував йому листи «на квартиру господъ депутатъ малороссійскихъ в деревяном доме князя Шаховского».

Листи Василя з Кіля мають виправдальний характер, він намагався переконати батька, що всі звинувачення – це лише «злоковарное оклеветанія ... знать злоба тѣхъ людей еще и по ся поры неугасла и вмѣсто чаемой от васъ государя батюшки отеческой милости безпрестанно в писмахъ вашихъ жестокии атаки получаю»⁴. Він запевняв батька, що вивчає науки в університеті

¹ Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 36. – С. 375–376.

² Там же. – С. 376.

³ Там же. – 1852. – № 37. – С. 393.

⁴ Там же.

й просив дозволу переїхати до іншої академії в м. Хельмштадт, або ж до Єни, де дешевше життя і є достойні професори, зокрема, французької мови та філософії. Імовірно, він бажав передусім позбутися опіки отця Йова та компанії І. Полетики. Проте батько вимагав прямих відповідей за всі його проступки й погрожував, що позбавить його не лише грошей, а й батьківського благословення й навіть спадщини. Незважаючи на сувору тональність листів М. Ханенка, який звертався до сина – «мой син Василь» і підписувався: «тебѣ вседоброжелательнующій отецъ», листи сина проникнуті глибокою повагою до батьків. Він щиро вітав їх та своїх брата і сестер з новим 1747 роком, бажав, щоб «всемогущій богъ васъ какъ в сей новий годъ, такъ многия наступаючия при всякомъ здравіи и благополучіи содержалъ»¹. В іншому листі писав, що батьки для нього «всей моеї жизни дрожайшій клейнотъ есть и при всехъ моихъ здесь в странствій приключаящихся скорбехъ и смущенияхъ единое толко увеселеніе»².

М. Ханенко повідомив сину в Кіль, що їхня депутація домоглася відновлення гетьманства, одержала грамоту імператриці Єлизавети (1747 р.). Цікава реакція такого, здавалося б, непутящого сина, який більше переймався вільним життям, аніж навчанням чи подіями політичними. Василь із захопленням писав батьку (14 травня 1748 р.), що, одержавши від нього листа, «непомалу обрадовался, что дражайшая наша отчизна в неотмѣнной надеждѣ находится за неусыпными Вашими и другихъ честныхъ патриотъ трудами уже за давнимъ временемъ сердечне желаемую главу в знакъ ея волности съ своей собственной націи обратъ»³. Далі вітав батька «з щасливо закінченою експедицією», висловлював свою готовність продовжити навчання, «дабы со временемъ по окончаніи онихъ себе довольно достаточно показать к услугамъ такой сладкой отчизны, какъ чесному человѣку и природному с фамиліи предками меритованными своими красящейся неотмѣнно надлежить»⁴. Як бачимо, «отчизной» для молодого Ханенка, який пишався своїм родом, була Україна й це може свідчити про його виховання в родині та погляди самого М. Ханенка.

У травні 1748 р. М. Ханенко писав сину, що «домовіе наши обстоятельство» вимагають приїзду його з Кіля, надіслав йому необхідні гроші, на частину яких наказував купити книги й заборонив витратитися на купівлю нового одягу. Обіцяв, що той зможе продовжити навчання в Кенігсберзі чи Галле. Василь був здивований таким рішенням батька й писав йому, що приїзд його «в доволную копѣйку станеть», просив дозволити закінчити розпочаті

¹ Там же. – С. 392.

² Там же. – 1852. – № 38. – С. 404.

³ Там же. – С. 411.

⁴ Там же.

науки, «понеже потерявши все мое нинѣшнее время никакимъ образомъ впредь догнать онаго невозможно», та все ж покладався на його волю. Імовірно, М. Ханенко втратив надію на добрі успіхи сина у навчанні, наказував взяти атестати в університетських професорів, паспорт у принца Августа та їхати до Риги, а звідти добиратися додому. Написав він листа до І. Полетики з проханням повідомити про борги сина й зазначив у своєму щоденнику, що Василь взяв у борг «12 червоних, да 49 р. 64 к., что учинить 76 р. 64 к.»¹

Листи М. Ханенка до сина емоційні, вони передають батьківську тривогу, біль за його негідну поведінку, розчарування в надіях, які він покладав на нього, а також й рішучість щодо покарання. Батько нагадує сину про свою відповідальність за його виховання і владу, дану від Бога, що дає йому право карати сина. Він із сумом констатує християнську сентенцію: «яко сынъ премудръ веселить отца, сынъ же безумень печаль матери своей. Что, какъ вижу, и на насъ съ бѣдною маткою, безпрестанно о тебѣ печалющоюся, собывается»². Це мало вплинути на поведінку сина, оскільки втрата підтримки батьків, батьківського благословення сприймалися в тогочасному суспільстві як велике нещастя.

Продовжити навчання Василю вже не вдалося. Батько прилаштував його на службу в Гольштинський полк, який організував спадкоємець престолу великий князь Петро Федорович. Він перебував на військовій службі в м. Кілі, звідки знову писав батьку невтішні листи. По приїзді туди в 1751 р. він мав намір продовжити вивчати геометрію і фортифікацію, а також італійську мову. Просив батька надіслати грошей на купівлю двох коней, не маючи яких, він отримував половину жалування. Хвалився, що його цінує «головний командир генерал-майор фон Барх, полковник і весь полковий штат». Літом 1752 р. Василь повернувся ненадовго до Петербурга й просив дозволити йому поїхати в Малоросію й відвідати батьків, але одержав відмову. Він продовжував відбувати службу в полку, виконував доручення майбутньої імператриці Катерини Олексіївни, їздив вітати в Ангальт Цербст її брата з поверненням із Парижа, а також до її матері. Та недоброзичлива до нього фортуна переслідувала його постійно. В. Ханенко втратив коня, якого перед від'їздом до Петербурга купив за 85 ефимок. Його обікрали на поштової станції, де він зупинився, повертаючись із Гамбурга, забрали подаровані Петром Федоровичем та Катериною Олексіївною табакерку та діамантовий перстень, одяг, залишився лише «мундир і чорне плаття». З розпачем писав він батькові: «можетъ ли хто в свѣтъ мене безщаснѣе и бѣдственнѣе быть. Язва сердца

¹ Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. – С. 391.

² Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 36. – С. 373.

Генеральний хорунжий Микола Ханенко

моего такъ велика, что оную ей несть могу»¹. До того ж по дорозі Василь захворів на лихоманку й потребував тривалого лікування. Батько продовжував надсилати сину гроші в Кіль. Він повідомляв йому, що в грудні 1752 р. відіслав С. Карновичу, який був камер-лакеєм у спадкоємця престолу Петра Федоровича, в Петербург 200 руб. та в червні 1753 р. ще 300 руб. для пересилки в Кіль². У Гольштінії, судячи з його листів, Василь мав намір одружитися, просив батька відкликати його додому у відпустку: «Нѣкоторые весма нужніе резоны требуют неотмѣнно моего персонального свиданя с вами государемъ батюшкою для испрошенія вашего родительскаго милостивого наставленія и совѣту»³. А в травні 1754 р. писав батькові, що «намѣренное в прошедшемъ году мое супружество почти в самомъ началѣ престѣклось чрезъ разніе политическіе резоны, которихъ чрезъ перо не разсуждаю комунѣковать. Того ради я принужденъ былъ чрезъ цѣлий годъ об ономъ молчать»⁴. В одному з листів до батька він із сумом констатував, що немає грошей навіть на «бельишко», служить тут лише «за честь».

В. Ханенко дослужився до флигель-адютанта і лейб-драгунського гольштинського полку капітана, як писав його батько у своєму заповіті (1759 р.), вийшов у відставку в 1756 р. М. Ханенко зазначав у заповіті, що «по возможности моеї въ приличномъ воспитаніи его и въ обученіи довольно прилагалъ своего старанія и издержалъ на то кошту не мало»⁵. Йому у спадщину дісталися чималі маєтності. Василь жив у батьківському маєтку, так й не одружившись. Він підтримував дружні й родинні відносини з Г. Полетикою (М. Ханенко був хрещеним дружини Григорія Полетики Олени Іванівни Гамалії). Про це свідчить лист останнього до Василя Ханенка (12 березня 1774 р.), в якому той просив повернути взяті у нього «мнѣнія Русови»⁶ та, імовірно, мав намір допомогти в якихось його справах. Щодо «мнѣній Русових», то тут, швидше за все, йшлося про твори Ж.Ж. Руссо, якими захоплювався Г. Полетика, а не про «Історію Русів»⁷. Невипадково брат Іван називав Григорія членом секти Руссо.

Для меншого свого сина Івана М. Ханенко шукав можливості відкрити пансіон в Ромнах, де могли б навчатися й діти іншої козацької старшини.

¹ ЦДІАУК. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 84 зв.

² Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. – С. 495.

³ ЦДІАУК. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 92.

⁴ Там само. – Арк. 96 зв.

⁵ Дневник генерального хоружего Н. Ханенка. – С. 517.

⁶ ЦДІАУК. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 5.

⁷ Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст). – К., 2008. – С. 78.

В 1753 р. віддав його у приватне навчання до графа Г.О. Ранцева, якому обіцяв платити щомісячно 3 руб. Звертався до Василя в Кіль з проханням знайти доброго вчителя, щоб відкрити гімназію, де можна було б зібрати щонайменше 10 учнів. Плату вчителю обіцяв 3 руб. в місяць від кожного учня й забезпечення квартирою. Однак учителя не знайшлося, й М. Ханенко відправив Івана до Петербурга, де просив для нього протекції у С.Ю. Карновича. М. Ханенко писав йому (грудень 1758 р.), що в Малій Росії не має потрібних учителів, тому він змушений відправити сина до Петербурга «как для докончания начатыхъ имъ уже наукъ, такъ и для обучения другихъ ему потребныхъ»¹. Сину Івану М. Ханенко також дав «наставление» і вже в першому листі до нього просив повідомляти про його успіхи та поведінку, скільки витратив грошей у Москві, чи був удостоєний аудієнції у графа Олексія Розумовського та його небожа камергера В.Ю. Дарагана, інших впливових осіб.

Виряджаючи Івана в дорогу, батько приготував йому молитовник, книгу Нового завіту і Псалтир, які він забув, й за okazji Ханенко передавав йому їх разом з листом. Окремо писав служителю, який поїхав разом з Іваном. Нагадував писати йому докладно, використовувати будь-яку оказію, передавати листи в Глухів разом з пакетами з похідної гетьманської канцелярії. За протекцією Г. Теплова, Іван вчився разом з його небожами Кочубеєм і Давидовим приватно в академіка Модераха². Навчання разом з квартирою, харчами і служителями коштувало батьку 150 руб. в рік. М. Ханенко у виборі предметів для вивчення покладався на рекомендації Г. Теплова, але водночас нагадував Івану й про свої настанови вивчати латинську, французьку та німецьку мови, математику, географію. Просив побачитися з Г. Полетикою, передати йому листа і замовити для нього на 1759 р. «Ежемесячные сочинения», а також купити «сировъ зо два голландскихъ». До сина Івана, на якого, на відміну від Василя, покладав більші надії, М. Ханенко звертався «любезный сынъ мой Иванъ Николаевичъ», що було виявом любові й поваги.

Не лише як відома і впливова людина, а імовірно, і за своїми моральними якостями, М. Ханенко був визнаним авторитетом в своєму роді. Його дядько, київський полковий обозний Федір Ханенко обрав його опікуном своїх маєтностей та малолітнього онука Михайла. До М. Ханенка з проханням вплинути на свекра з тим, щоб він допомагав у вихованні та навчанні дитини, зверталася мати Михайла Ганна, дружина покійного сина Федора – Андрія (в другому шлюбі була за Ф. Чуйкевичем). За усталеними традиціями виховання дітей було не лише обов'язком батьків, а й загалом всієї родини, передусім

¹ ЦДДАУК. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

² Там само. – Спр. 83. – Арк. 3.

Генеральний хорунжий Микола Ханенко

старшого покоління – дідів та бабусь, особливо, коли діти залишалися сиротами. Відповідальність за них лягала на всю родину, й відмова від таких обов'язків викликала громадський осуд. Ганна писала М. Ханенку (19 липня 1740 р.), що сама ростить і виховує сина, який «моимъ коштомъ з дѣтска бабами и нянками наемними возвращень и скормлень»¹, а від дідуся «недождалася нетолко отнюдь нѣякого суплемента, но и доброго слова»². Коли ж Ганна отримала від свекрухи листа про тяжку хворобу свого свекра та його бажання побачити «внучка Михайлика хочай при смерти», вона в «распутницу и безкормицю, з особливою невыгодою и з немалим всеу коштомъ дорожнымъ возила к нымъ внучка»³. З обуренням писала, що їх навіть не пустили в госпуду, як це водиться між людьми, не дали корму коням і челяді. Згадувала, що вона свекру, коли той був у Глухові, домагаючися відставки від уряду обозного, дала з дому свого чоловіка коням сіна, вівса, забезпечила його хлібом, птицею, напоями. Ганна просила свекра допомогти навчати внука, якому вже виповнилося 8 років, або ж взяти його до себе, «чтобъ принаймне извѣдали, якъ то дитину sustentоват от мала до велика и до науки приводит не можетъ быти безъ знатныхъ кошту и пращи»⁴. Та не одержала підтримки й «мусѣла теды я ни с чемъ паки к мужу моему привезти его на его клопот и кошт невинный чужого внучка»⁵.

За словами невістки, свекор зачитав їй свій заповіт, де зазначалося, що по його смерті після роздачі майна на церкві та монастир, онук і належні йому маєтності залишалися при його дружині до її смерті, водночас він передавав їх обох в опіку М. Ханенку. Як опікуну, вважала Ганна, М. Ханенку «надлежит старатся о воспитаніи и обученія сироти нашего». Вона вимагала, щоб свекор давав їй щорічно гроші на виховання та навчання сина, або ж забрав онука до себе. Це він має зробити, перш ніж віддавати гроші на церкві та монастирі: «перве ему надлежит обмислитъ внуча своего коштомъ слушнымъ даже до совершенного возраста, потомъ шпиталѣ довольствовать, нежели внука своего доволствовать на чужий кошт безвстидно»⁶. Їй, імовірно, найбільше дошкулило те, що свекор значну частину свого статку заповідав на церкві та монастирі, тому з обуренням писала, що «монастирѣ не спасутъ душѣ его за явную обѣду мою не награжденную»⁷.

¹ Там само. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 1.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – Арк. 1 зв.

⁷ Там само.

Ганна нагадувала, що їй не повернули вартості її посагу на 800 руб. в золоті, сріблі, міді, цині, одязі, який вона принесла в дім Ф. Ханенка. Очевидно, майно пропало під час пожежі, оскільки вона пише, що «в купѣ горѣли, в купѣ оставшееся от огня и раздѣлит на всѣхъ достоинь»¹. Вона просила М. Ханенка «по природной своей к правдолюбю и правосудию добросовѣстной склонности умякчить каменное сердце пана стрия и привести в такую диспозицию оную, чтобы Богу пріятно и без озлобленія напрасно разоренню в дому его милости могло быть»².

М. Ханенко відразу ж написав до дядька листа (27 липня 1740 р.), додавши до нього копію листа Ганни Чуйкевич. Він радив дядькові допомагати у вихованні онука, писав, що він досяг таких літ, «якихъ напрасно без надлежащего в обученіях пристойних ему наукъ теряти не надобно, и какъ ваша дѣдовская, такъ и моя дялковская должность велѣтъ имѣти в добромъ его воспитаніи попечение»³. М. Ханенко зазначав у листі, що дядько вже прийшов «к самой крайней старости и по человеческому разсужденію повседневно ближе к смерти, нежели к житію»⁴, і, бажаючи йому здоров'я, нагадував розпорядитися своїми маєтностями «по своей чистой совѣстѣ неоткладая того од времени до времени. Понеже час смерти неизвестен».

Він також наголошував, що, розпоряджаючись своїм майном, Ф. Ханенко має не забувати про чинні правові норми, а інакше його воля не буде виконана. Писав, що він знає такі випадки, коли укладені не за правовими нормами заповіти скасовувались. Просив дядька ознайомити його із заповітом, якщо він обирає його опікуном своїх маєтностей, з тим, щоб міг захищати права спадкоємців. У нього також викликав здивування намір дядька віддати онуку те, що залишиться після роздачі на церкві. Він переконував його передусім забезпечити своїх рідних, щоб вони «не пішли по миру», особливо сироту Михайла. Пропонував або ж давати кошти на його виховання та навчання, або ж взяти його до себе «и в непотеряніи золотого сего младенческаго времени приводит его к тому, чтоб в немъ память ваша достохвальная осталась»⁵. Радив також повернути Ганні Чуйкевич її посаг, втрачений під час пожежі. І це, вважав М. Ханенко, справа буде більш угодна Богу, «нежели монастыри доволнит, богатит вашими денгами»⁶.

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 3.

⁴ Там само

⁵ Там само. – Арк. 3 зв.

⁶ Там само.

Генеральний хорунжий Микола Ханенко

М. Ханенко таки вплинув на дядька, про що свідчить лист останнього до нього (1743 р.). В ньому Ф. Ханенко повідомляв, що онук живе в нього в окремії світлиці; він найняв для нього вчителя латинської мови з «київських шкіл», який готує хлопчика до «латинських шкіл».

Генеральний хорунжий М. Ханенко опікувався Михайлом після смерті діда у 1744 р. На цей час той вже навчався в Києво-Могилянській академії. Повернувшись з навчання, не без протекції дядька, був призначений на службу канцеляристом в Генеральну військову канцелярію. Однак своєю поведінкою не втішав ані опікуна, ані матір та вітчима Федора Чуйкевича. Отримавши належні йому по смерті діда маєтності, Михайло нерадиво ставився до ведення господарства, оточив себе людьми, «яких ему крайне иметь ненадлежить», як писав його опікуну київський обозний осавул М. Шум. Михайло самовільно покинув службу канцеляриста, виїхав у свій маєток, с. Дешки, й не мав наміру повертатися на службу. М. Ханенко просив київського полковника Ю. Дарагана і осавула М. Шума доставити його в Глухів під караулом.

Коли в Козелець в полкову канцелярію прибув з таким наказом компанієць, Михайло відповідав, що він уже досяг повноліття: «ему якъ по правах малороссийских востѣмнадцать лѣтъ миновало, так уже свободен от опеки... маетности онъ панъ Михайло принялъ в свое владение»¹. Його особливо обурило, що компанієць кричав на нього «при многолюдстве». Однак це все ж таки змусило Михайла написати звіт опікуну по пунктах, де він наголошував на тому, що в занедбанні господарства винні управляючий та староста, звинувачував київського полковника Ю. Дарагана в тому, що він змушував його підданих відробляти на себе панщину. Описував свою хворобу, яка так його мучить, що він мав навіть намір піти в монастир, мотивуючи це тим, що «ищет бо человекъ всякъ покоя и тишины, а з лиха утѣкает где лучше, и птица отлѣтает в рощу, гдѣ спокойнѣе»². Однак вчинити так не міг «без волѣ и совѣта велможности вашей, либо без атестата от воинской генеральной канцелярии»³. Він скаржився на хвороби, писав, що здійснив паломництво до київських святинь, вирішив пожертвувати на церкви свій одяг та срібло. Імовірно, дотримувався суворого посту, невипадково його вітчим Федір Чуйкевич писав (22 вересня 1753 р.), що співчуває його недужі, але вважав її причиною «упрямство и забобони», зазначав, що так думає і М. Ханенко. Він рекомендував йому надалі, щоб «себе еси не мориль глупими твоими забобонами», й не без іронії радив для одужання «курку солодко з петрушкою

¹ Там само. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 4зв.

² Там само. – Спр. 82. – Арк. 4 зв.

³ Там само. – Арк.7.

и цибулею рано и вечер кушай»¹. Далі наказував, після одруження, негайно приїхати до матері, яка побивається за ним, «сокрушая сердце свое безпрестанно плачет».

Водночас Ф. Чуйкевич не забув нагадати пасинку, що якщо він вже думає про смерть, то має забезпечити свою матір, яка одна виховувала і ростила його до 10 років, записавши їй щонайменше «рублей 100 денег на добрах твоих, тобою владемыхъ, что ежели, боже сохрани, в случае смерти твоей до твоихъ добръ наслѣдники отзовутся, должны будутъ матцѣ твоей уплатить оную сумму»². Направити поведінку Михайла батькам і дядьку довго не вдавалося. Ще в 1755 р. Ф. Чуйкевич писав М. Ханенку, що Михайло не повернувся на службу в генеральну канцелярію, а оскільки його прийняли за рекомендацією дядька, то просив його найти й змусити нести службу, а нагляд за маєтностями доручити київському полковому осавулу М. Шуму, «поколь онъ Михайло в канцелярії енеральной, или при боку вашомъ нацѣвчится и дурмани з его мозговнѣ выйдут»³. Імовірно, Михайло все ж таки виправдав сподівання родини. Він одружився й 2 грудня 1757 р. повідомляв свого дядька про народження дітей Георгія і Софії, надсилав «хліб родинний» й передавав як себе, так і своїх дітей «любовѣ и отечеству велможности вашей»⁴. М. Ханенко у відповідь вітав його з народженням дітей, дякував за «хліб родинний» й запрошував перевідувати його.

М. Ханенко виступив й на захист онука свого двоюрідного діда Сергія Ханенка Василя, сина Федора Сергієва, який мешкав у с. Бобрик. Він скаржився М. Ханенку на Івана Федоровича Ханенка, який, незважаючи на родство, поведився з ним, як зі своїм підданим, змушував його, «як свого мужика», виконувати повинності, забрав у нього останнього коня й побив мало не до смерті його дружину. В листі до Івана Федоровича Ханенко пише, що така його поведінка шкодить їх доброму імені: «вы пане брате нетолко его Василя, но и мене весьма не слушне избыжаете»⁵, й нагадував, що батько Ф. Ханенко, імовірно, був невдоволений поведінкою сина, нічого іншого не давав йому, як один хутір і саме М. Ханенко переконав його надати Івану с. Бобрик. Якщо ж він не поверне награвоване і не залишить у спокої родича, тоді М. Ханенко погрожував, що як, опікун маєтностей дядька Ф. Ханенка та його онука, буде діяти за його заповітом. Він закликав Івана пам'ятати, що Василь Ханенко «по своему роду не подднй вашъ, но сродникъ, и того ж

¹ Там само. – Спр. 85. – Арк. 7.

² Там само. – Арк. 7 зв.

³ Там само. – Ф. 983. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 2.

⁴ Там само. – Спр. 82. – Арк. 15.

⁵ Там само. – Спр. 90. – Арк. 14.

имени, якъ и вы»¹. Коли ж у І. Ф. Ханенка розпочалася тяжба з козаками в с. Бобрик, які, як писав М. Ханенко київському полковнику Ю. Дарагану, претендували на ґрунти його підданих, він став на захист свого родича. Ханенко повідомляв Дарагану, що хоча «всѣ крѣпости и унѣверсали гетманскіе погорѣли» в домі Ф. Ханенка, проте права на володіння були відновлені в 1734 р. Просив розглянути цю справу у полковому суді на підставі «указів імператорської величності і прав малоросійських». Писав, що робить він це за своїм розсудом, «и по сродству, и побѣдности помянутого брата моего Ивана Ханенка нѣвидящего»². Коли Іван помер, він знову звернувся до Ю. Дарагана з проханням захистити його вдову з п'ятьма малолітніми дітьми, при цьому посилався на рішення полкового суду, за яким ґрунти в с. Бобрик були визнані за І. Ханенком. До генерального хорунжого звертався і зять померлого Івана Ханенка, сотник Роман Жук, з проханням посприяти поверненню в родину заставленого Іваном срібла матері його дружини, а також «материнських ґрунтів», якими володів його тесть. Просив порадити, «каковимъ порядкомъ женѣ моей и ей сестрамъ техъ ґрунтовъ и заставленного серебра, а особливо подлежащей з отеческихъ и дѣдовскихъ всѣхъ добръ части доискиватся»³.

Під час перебування М. Ханенка у Глухові при гетьманському уряді, догляд за його маєтностями здійснювали управляючі, а також дружина, якій досить часто генеральний хорунжий доручав розібратися в тих чи інших непорозуміннях із сусідами. Так, в листі до дружини (1753 р.) М. Ханенко писав, що до нього в Глухові звернувся «знатний його товариш Я. Маркович», (їх єднали давні дружні відносини ще з Києво-Могилянської академії, де вони разом вчилися) й поскаржився на людей Ханенка, що вони спустошили урочище, яке йому належало. М. Ханенко просив дружину розібратися в цій справі й наказував, «чтоб наши люде в домахъ его милости пана Якова Марковича нѣкакой порубкѣ не чинили»⁴, а також велів послати старосту для того, щоб описати всі шкоди й повідомити йому в Глухів. Судячи з тону листа, М. Ханенку були неприємні такі непорозуміння зі своїм «знатним товаришем», як і для Я. Марковича.

Інше непорозуміння між Ханенком і Марковичем виникло під час весілля онуки Марковича Марусі Єсимонтовської, яка виходила заміж за Івана Рославця (Я. Маркович та М. Ханенко були свояками, брат нареченого Йосиф Рославець був одружений на дочці М. Ханенка Ганні). М. Ханенко записав

¹ Там само.

² Там само. – Спр. 81 а. – Арк. 4 зв.

³ Там само. – Спр. 90. – Арк. 21 зв.

⁴ Там само. – Спр. 78. – Арк. 7.

у своєму щоденнику, що весілля має відбутися 22 травня 1753 р. Він разом з «весельною компанією» вирушив цього дня в маєток Марковича Сварков. Однак не доїхавши, вони повернули назад в Глухів. Я. Маркович написав листа М. Ханенку, де висловлював своє занепокоєння з цього приводу й вказував, що весілля мало відбутися наступного дня, 23 травня 1753 р., тоді він чекав гостей, як й було домовлено, а «вчорашнього дня не было постановлено с обоих сторон», тому він не був готовий їх приймати. Очевидно, це стало відомо М. Ханенку й весільна компанія повернула назад. Я. Маркович висловлював надію, що його зрозуміє М. Ханенко й не поставить йому в провину, що він «противъ старого обычая и неприродных излишествъ согрешилъ, уповаю и ваше же добродѣлю такого грѣха моего мнѣ в вину поставити не изволите»¹. Проте М. Ханенка, як видно із щоденника Я. Марковича, де він називає всіх іменитих гостей, на весіллі не було. У своєму щоденнику Ханенко записав, що 22 травня у Глухів приїхали Іван Рославець зі своїм батьком й він разом з ними виїхав у Сварков, але не вказав, чому вони повернулися назад. Молоді відвідали М. Ханенка 25 травня «зъ хлѣбом и хусткою»², тобто привезли йому весільний хліб і подарунок, наступного дня він запросив їх «з весельною компанією» до себе на обід. Проте цей випадок, імовірно, не вплинув на їхні стосунки. Коли М. Ханенко помер (1760 р.) Я. Маркович записав у своєму щоденнику: «слышно, что хорунжій генералный Николай Ханенко, древній мой друг и кондисципуль умер въ Глуховъ на 67 году»³.

Отже, родинне листування М. Ханенка розкриває приватне життя одного із представників козацької старшинської еліти. Аналізуючи його можна простежити багатогранність людської особистості, високу освіченість, виховання на засадах християнської моралі, поведінку в різних життєвих ситуаціях, твердість характеру і послідовність. Він чуйний і водночас суворий батько, з повагою ставиться до своєї дружини та рідних. Не лише на його авторитет, а й на «правдолюбство» розраховували всі члени роду Ханенків. Він захищав як їхні майнові права, так і честь всього роду. Спілкувався з багатьма представниками козацької старшини, вмів підтримувати дружні й приязні стосунки протягом тривалого часу.

¹ Там само. – Арк. 7 зв.

² Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. – С. 493.

³ Маркович Я. Дневныя записки. – Ч. II. – М., 1859. – С. 364.